

УДК 376: 37.034

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ТА ІНКЛЮЗИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Кайдалова Г.П., аспірант
кафедри педагогіки

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто та охарактеризовано такі поняття, як «толерантність», «толерантне суспільство», «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне середовище»; звернуто увагу на їх багатозначність та багатоаспектність. На основі аналізу цих термінів встановлено зв'язок між ними. Акцент зроблено на вихованні толерантності в підростаючого покоління в умовах інклюзивної освіти, що надалі полегшить соціалізацію як дітей, так і дорослих з особливими потребами.

Ключові слова: толерантність, терпимість, інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне середовище, діти з особливими потребами.

В статье рассмотрены и охарактеризованы такие понятия, как «толерантность», «толерантное общество», «инклюзия», «инклюзивное образование», «инклюзивная среда» обращено внимание на их многозначность и многоаспектность. На основе анализа этих терминов установлена связь между ними. Акцент сделан на воспитании толерантности у подрастающего поколения в условиях инклюзивного образования, что в дальнейшем облегчит социализацию как детей, так и взрослых с особыми потребностями.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, инклюзия, инклюзивное образование, инклюзивная среда, дети с особыми потребностями.

Kaidalova H.P. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF INSTALLATION OF TOLERANT AND INCLUSIVE RELATIONS

The article examines such terms as “tolerance”, “tolerant society”, “inclusion”, “inclusive education”, “inclusive environment”; we paid attention to their significance and multidimensional. The connection, based on their analysis, was established between these concepts. We noted it is very important to educate younger generation in terms of inclusive education in norms of tolerance. It will help to facilitate socialization as children and adults with special needs.

Key words: tolerance, toleration, inclusion, inclusive education, inclusive environment, children with special needs.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важко не погодитись із твердженням, що у світі все перебуває в повній або частковій взаємодії. Реалізація певного предмету, процесу чи конкретної дії можливе під час застосування чогось іншого і т. д. Наприклад, щодня людство, задля здійснення розмови, використовує незліченну кількість слів, у результаті чого спілкуванню передую створення різноманітних мовних реплік. Проте не кожен задумується над тим, що кожне слово можна виділити як окреме поняття, котре має своє, відмінне від іншого, значення.

В умовах сьогодення, коли актуальною на часі є проблема впровадження інклюзивної освіти в загальноосвітні навчальні заклади, не менш значимим постає питання створення умов для дітей із різноманітними порушеннями у психофізичному розвитку. Більше того, інклюзія передбачає підготовку здорових однолітків до співпраці з означеною категорією осіб. Головною ме-

тою навчання в умовах інклюзивної освіти є процес формування доброзичливої атмосфери спілкування як одних так й інших. Її цінність насамперед виявляється в безперешкодній адаптації дітей із порушеннями в розвитку до норм та правил суспільства.

У цьому контексті досить актуальними є поняття «толерантності», «толерантних відносин», «толерантного суспільства» тощо. Широко постає питання про те, як в умовах навчально-виховного процесу і за його межами ставитися до дітей із різноманітними порушеннями, як підготувати і реалізувати план із встановлення миролюбних взаєностосунків між усіма учнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремо доцільно виділити наявні дослідження науковців і фахівців у цій сфері. Зокрема, технологічні питання виховання толерантності знайшли певне висвітлення у працях таких дослідників, як Т. Білоус, С. Герасимова, О. Кашенко, Б. Рієрдона, В. Сітарова, І. Сковородкіна, О. Скрябіна, П. Степанова, Г. Шеламова; ідеї виховання толерантності як соціальної цінності наве-

дені в доробках А. Асмолова, С. Братченка, М. Бубера, О. Волошиної, В. Лекторського, О. Погодіної, Г. Солдатової, В. Шаліна, Л. Шайгерова, О. Щеколдіної, Ю. Шрейда; формування культури взаємин дітей дошкільного і молодшого шкільного віку вивчали Л. Артемова, А. Гончаренко, В. Киричок, Н. Хіміч, О. Яницька.

Серед українських фахівців, що працюють у напрямі дослідження інклюзивної освіти, доречно виділити таких: В. Болдирева, В. Бондар, Л. Будяк, Т. Євтухова, А. Колупаєва, І. Кузава, В. Ляшенко, І. Іванова, В. Синьов, О. Столяренко, А. Шевчук та інші.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розглянути, охарактеризувати та встановити конструктивний зв'язок між поняттями «толерантність», «толерантне суспільство», «інклюзія», «інклюзивне середовище» та «інклюзивна освіта».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вдаючись до історії виникнення будь-якого поняття чи терміна, можна дійти висновку, що з моменту їх започаткування сутність деяких із них залишилась незмінною, деякі з часом трансформувалися, а ще одні замінили новими, сучаснішими трактуваннями. Поняття «толерантності» та «інклюзивної освіти», їх похідні визначення своєю чергою теж характеризуються різноманітністю власного змісту.

За останнє десятиріччя «толерантність» вважають міжнародним терміном, найважливішим ключовим поняттям у проблематиці формування цивілізованого підходу до характеристики особистості людини, що живе в сучасному інформаційному суспільстві. Вона починає бути невід'ємним елементом сучасного розуміння свободи, яка є найвищою людською цінністю. Окрім того, вона слугує важливою частиною структури творчої взаємодії і означає, що принцип толерантності слід творчо застосовувати в усіх соціальних відносинах [7, с. 100].

Проблема виховання суспільства в цілому, збільшення випадків прояву агресії, нетерпимості, насильства, відчуження, дискримінації стали причиною прийняття 16 листопада 1995 року Декларації принципів толерантності, у котрій зазначено таке: толерантність – це повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур світу, індивідуальності людини; їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думок; це гармонія в різноманітті; це не тільки моральний обов'язок, а й політична і правова необхідність; це добродійність,

яка робить можливим досягнення миру та сприяє мирному вирішенню важливих проблем [9].

Толерантність – досить абстрактне поняття, важкодоступне для спостереження і виміру стандартизованими методами. Складність у розумінні цього терміна полягає і в його неоднозначному трактуванні різними мовами. Етимологія терміну «толерантність» (з лат. *tolerantia*) походить від латинського дієслова *tolero* – «нести, тримати в руках якусь річ». Відповідно до цього все те, що ми тримаємо в руках або несемо в житті, вимагає зусиль та вминь «переносити», страждати, терпіти. Все це – «витривалість» щодо негативного зовнішнього впливу, терпимість. З іншого боку, значення слова *tolero* – «годувати, харчувати» та дієслова *tolo* – «вважати своєю дитиною, виховувати, пестити» прямо пов'язано з ідеєю «підживлення» або «виховання» та «освіти» людини. Різниця між російським терміном «терпимість» та європейським «толерантність» суттєва через втрату саме цього аспекту у структурі цього поняття. Водночас визнають і те, що «терпимість» має і неприємне забарвлення – терпіти неприємно психологічно. А «толерантність» не має завдання пригнічувати того, хто є толерантним [7, с. 99].

Філософський енциклопедичний словник «толерантність» відзначає як термін, котрим позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей: релігійних, етнічних, культурних, цивілізованих. Межі допустимої толерантності залежать від соціальних норм, що діють у суспільстві і у своїй основі мають культурне походження [10, с. 642].

В українському педагогічному словнику «толерантність» подають як терпимість до чужих думок і вірувань [3, с. 332]. Тобто її можна розглядати як вихованість, що дозволяє ставитися до ближнього, відмінного від себе, з позиції рівності.

Виокремлюють два види толерантності: зовнішня та внутрішня. Зовнішня толерантність полягає в переконанні, що інші люди можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з різних точок зору, тоді як внутрішню толерантність розглядають як здатність приймати рішення і розмірковувати над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти та можливі наслідки [7, с. 100].

Толерантність доцільно ще розглядати як систему внутрішніх ресурсів особистості, які відображають її готовність і здатність позитивно та продуктивно розв'язувати складні задачі взаємодії із собою та іншими. Неможливо когось змусити бути

толерантним. Установа на толерантність є більш вольовим актом, що насамперед проявляється в діях, а не в абстрактних роздумах [7, с. 102].

Виходячи із основних понять толерантності, позиціонуючи суспільство як сукупність людей, об'єднаних спільними вподобаннями, можна виокремити поняття «толерантного суспільства», розглядаючи його як сукупність або досить велику групу людей, котрі мають коло спільних інтересів, відрізняються один від одного думками, поглядами, ідеями, видом діяльності, поведінкою і т. д., що своєю чергою не заважає проживати на одній території, спілкуватися, вести спільні справи тощо. Головною особливістю та метою створення толерантного суспільства є усвідомлення того, що поряд із власним баченням навколишнього світу існує відмінне від іншого, котре, можливо, й суперечитиме розумінню навколишньої дійсності, проте не заважатиме співіснувати поряд.

Як показує аналіз літературних джерел [3; 7; 9; 10], поняття «толерантності» носить багатоаспектний характер, адже науковці досі не дійшли єдиного висновку щодо визначення, котре б повністю пояснювало цей термін.

На нашу думку, основною метою толерантності є встановлення рівності між усіма членами суспільства, незалежно від національності, мови, статусу тощо. Людям важливо розуміти, що всі мають право на життя, а тому скільки людей на світі, стільки й відмінних одна від одної думок, жодна з яких має право на існування. Завдання людства – прийняти ті погляди чи переконання, зрозуміти, що інші не гірші, можливо в чомусь і кращі. Проблема постає в тому, що не кожен готовий із цим миритися, а тому і виникають конфлікти, що породжують лише негативні емоції, серед яких пихатість, надмірна гордість, хамство і т. п.

Що ж до інклюзивної освіти, то до XIX ст. навчати і лікувати дітей із проблемами в розвитку практично не намагалися. Вони залишалися вдома з родинами або їх віддавали до притулків. Досвід навчання дітей з особливими потребами першочергово почали здобувати такі країни, як Канада, Великобританія, США, Швеція, Норвегія, Німеччина, Австралія. Саме батьки дітей означеної категорії стали головними рушіями в питанні освіти власних нащадків, поступово спонукаючи педагогів до роботи з останніми. І як показала практика, за роки існування інклюзивної освіти за кордоном усі звикли до навчання «різних» дітей разом. Проблеми організації навчально-виховного процесу були вирішені відповідно до особливостей та вимог школярів. Напри-

клад, якщо дитина з важкими порушеннями здоров'я, вона отримує помічника, який супроводжує її у школі. Навчальний заклад в умовах інклюзивної освіти не що інше, як перший важливий етап для інтеграції, залучення людини до суспільства [8].

Термін «інклюзивна освіта» вперше прозвучав у Саламанкській декларації, що була прийнята на Всесвітній конференції з питань освіти осіб з особливими потребами в червні 1994 року. Цей перший міжнародний документ наголосив на необхідності проведення освітніх реформ у напрямі інклюзивної освіти. Згідно із ним необхідно реформувати систему освіти, що дасть змогу охопити навчанням усіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі; законодавчо визнати принцип інклюзивної освіти, який полягає в тому, що всі діти перебувають у звичайних школах, за винятком тих випадків, коли не можна вчинити інакше; всіляко заохочувати обмін досвідом із країнами, що мають інклюзивну систему навчання; сприяти участі батьків, громад, громадських організацій осіб з інвалідністю в процесах планування та прийняття рішень, що стосуються задоволення особливих навчальних потреб; всіляко сприяти розробці стратегій діагностування та визначення особливих потреб у дітей, а також розробляти науково-методичні аспекти інклюзивного навчання [5].

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з найголовніших ідей – усі діти цінні й активні члени суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для їх однолітків, членів родин та суспільства в цілому. В інклюзивних класах насамперед наголошують на розвитку сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх проблемах. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей із різноманітними порушеннями розвитку. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь [4, с. 15].

Інклюзивна освіта як освітня технологія передбачає навчання й виховання дітей з особливими потребами у звичайному навчально-виховному закладі, де створені відповідні умови для забезпечення максимальної ефективності навчального процесу. Для України інклюзивна освіта є педагогічною інновацією і водночас вимогою не лише часу, а й із моменту ратифікації Конвенції ООН про права інвалідів – одним із міжнародних зобов'язань держави [5].

Інклюзивна освіта досить пов'язана з терміном «інклюзія», що по-суті доповнює її значення і розглядається як *включення дітей з особливими потребами в активне життя суспільства*. Суть інклюзії в тому, що в її основі лежить ідея нормалізації суспільства, тобто життя людей з особливими потребами повинно бути якомога наближено до умов проживання інших громадян.

Для розуміння інклюзії мають значення чотири ключові аспекти:

1) інклюзія – це процес, який слід розглядати як постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей;

2) інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням, вона містить проведення комплексної оцінки, збір інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та реалізації його на практиці;

3) інклюзія передбачає присутність, участь та досягнення («присутність» у цьому контексті розглядають як надання можливості навчатися в загальноосвітньому навчальному закладі; «участь» розглядають як позитивний досвід, який набуває учень у процесі навчання та врахування ставлення учня до самого себе в цьому процесі; «досягнення» розглядають як комплексний результат навчання упродовж навчального року, а не лише результати тестів та екзаменів);

4) інклюзія передбачає певний наголос на ті групи учнів, які підлягають «ризикові виключення або обмеження в навчанні» [4, с. 11–12].

Оскільки інклюзія передбачає *включення дітей із різноманітними особливостями та порушеннями у розвитку в суспільство*, то наступним кроком приближення останніх до життя серед здорових однолітків є створення інклюзивного середовища. Термін «інклюзивне середовище» означає життєвий простір, що забезпечує підвищення почуття власної гідності та впевненості в собі дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку. Воно передбачає як пристосування фізичного середовища, так і підготовку педагогів, зміну системи надання вихованцям можливості навчатися за індивідуальним навчальним планом, забезпечення медико-соціального, психолого-педагогічного та наукового супроводу, створення навчальних програм, навчально-методичного забезпечення тощо [6, с. 318].

Піддаючи аналізу поняття «інклюзивна освіта» та «інклюзія», можна дійти висновку, що вони, як і термін «толерантність», характеризуються багатозначністю. Тобто кожне з попередньо окреслених визначень має основне трактування, яким користують-

ся найчастіше, проте є ще похідні значення, які дещо різняться від основного, але в досить широкому спектрі доповнюють його. «Толерантне суспільство» та «інклюзивне середовище» – терміни, що є своєрідними доповненнями ключових понять, дають змогу розширювати межі дослідження в галузі вивчення значень толерантності та інклюзії.

Можна стверджувати, що всі, згадані попередньо, поняття мають широкий діапазон свого застосування. Незважаючи на брак одного загальноприйнятого визначення, яким би користувалися всі, ці терміни несли і продовжують нести новизну, оновлюючи під дією часу й підлаштовуючи під себе людство. Толерантність стала досить вживаною в суспільстві, проте це не заважає їй грати і виконувати, напевно, одну із найголовніших функцій у питанні морального виховання громадян своєї країни. Поняття «інклюзії» та «інклюзивної освіти» порівняно не так давно з'явилися у вжитку, проте їхня цінність для суспільства безцінна. Адже завдяки ним є можливість адаптувати соціум до людей та дітей з особливими потребами і навпаки.

Виходячи з вище викладеного матеріалу, безперечно, існує і повинен існувати неперервний зв'язок між усіма згаданими термінами. Позитивне ставлення до громадян з особливими потребами, повага до їх прав і гідності – одне із пріоритетних завдань толерантного суспільства. На основі принципів толерантності кожна людина повинна бути забезпечена соціальним захистом, мати можливість та сприятливі умови, що дозволяли б їй розвиватися у фізичному, розумовому, моральному, духовному та в соціальному відношенні здоровими, в умовах свободи та гідності. Проте багато дітей, а особливо з різноманітними порушеннями, не мають необхідних умов для розвитку і не можуть реалізовувати свої конституційні права [1, с. 47].

Забезпечення якісною освітою учнів з особливими потребами є однією з основних і невід'ємних умов їх успішної соціалізації, що забезпечує повноцінну участь у житті суспільства. Однією із цілей створення інклюзивного освітнього середовища є розуміння і прояв толерантності до дітей із порушеннями психофізичного розвитку, адже вони є повноправними членами суспільства і також мають право на освіту. Навчання в одному колективі допоможе усвідомити учням про схожість між ними, навчить цінувати можливість, здібності і таланти кожного без винятку, сприймати інших такими, якими вони є насправді, роблячи акцент на неповторності та індивідуальності кожної особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, у час розвитку інклюзивної освіти досить важливо підготувати підростаюче покоління до співпраці із дітьми з особливими потребами, оскільки виховання толерантності лише позитивно відіб'ється на розвитку і подальшому її впровадженні. Це ще й по-новому дасть можливість контактувати із людьми та дітьми зазначеної категорії. Аби світ прагнув не лише до мирного врегулювання будь-яких конфліктів, але й із легкістю і найкраще забезпечив повноцінні умови проживання інвалідам, людям з обмеженими можливостями або тим, що мають природжені або набуті проблеми зі здоров'ям, потрібно виховувати толерантність у кожного свідомого громадянина. Адже чим раніше людство зрозуміє це, тим швидше проходитиме процес соціалізації осіб з особливими потребами.

Проаналізовані нами терміни, дають змогу стверджувати про їх багатозначність та безпосередню цінність у житті людини. Важливим аргументом є те, що дослідження толерантно-інклюзивних зв'язків є досить цікавою сферою вивчення нового, вдосконалення уже набутого. Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у детальнішому вивченні кожного окремого явища, розширенні і виокремленні нових термінів та понять.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амірбеков Г.Д. Через інклюзивну освіту до толерантного суспільства: освітньо-комунікаційний аспект /

Г.Д. Амірбеков // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. : Соціальні комунікації. – 2013. – Вип. 5. – С. 47–51.

2. Бойко В.О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття та особливостей її запровадження / В.О. Бойко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 4. – С. 7–10.

3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : «Либідь», 1997. – 375 с.

4. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально методичний посібник [Кол. авторів : Колупаєва А. А., Софій Н. З., Найда Ю. М. та ін.] / За заг. ред. Даниленко Л. І., – К.: 2007. – 128 с.

5. Інклюзія в освіті [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : http://nmcio.ippp.kubg.edu.ua/?page_id=48.

6. Кузава І.Б. Роль інклюзивного середовища у формуванні особистості дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку / І.Б. Кузава / Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика». – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 11. – С. 315–318.

7. Лозинська Л.Ф. Характеристика толерантності як педагогічного поняття / Л.Ф. Лозинська // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 99–103.

8. Матеріали педагогічних читань з теми : інклюзивне навчання – рівний доступ до якісної освіти [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу : krutienco.ucoz.ua/individual/materiali-3petrovrvdo.doc.

9. Політологічний словник. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://subject.com.ua/political/dict/389.html>.

10. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; редкол. : В.І. Шинкарук (голова). – К. : Абрис, 2002. – 742 с.